

çiren Ya'lâ, daha sonra kendisine katılan Mağrâve Emîri Hayr b. Muhammed ile birlikte Fâtımîler'e karşı ayaklanıp Tâhert'e yürüdü. Tâhert ile Tanca arasında kalan bölgeyi hâkimiyeti altına alarak hutbeyi Endülüs Emevî halifesi adına okuttu. Ya'lâ'nın Mağrib'deki valiliklerin kendisine ve yakınlarına verilmesi teklifini kabul eden III. Abdurrahman onu Cezayir ve Tilimsân, Muhammed b. Hayr'ı da Fas valiliğine getirdi (344/955-56). Ya'lâ b. Muhammed'in emirliği uzun sürmedi; Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînilâh'ın kumandanı Cevher es-Sikillî karşısında âciz kalınca Endülüs Emevîleri'ne olan bağlılığını terkederek Fâtımîler'e itaat ettiğini açıkladı. Ancak Cevher samimiyetine inanmadığı için onu İfkân'a döndüğü esnada öldürttü (347/958) ve Benî İfren'in diğer Berberî kabilelerle oluşturduğu birliği dağıtarak bölgedeki hâkimiyetlerine son verdi. Ya'lâ'nın öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Yedvî Endülüs'e kaçtı. Berberîler'le Endülüs Emevî idaresi arasındaki yakınlaşma Benî İfren ile diğer Zenâte kabilelerinin Endülüs'e göçlerini kolaylaştırdı. Fakat Yedvî aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine 381'de (991) Endülüs Emevîleri'ne itaati terketti ve Fas şehrine ele geçirdi. Ancak kısa süre sonra ağır bir hezimetle uğradı ve çok geçmeden öldü.

Yedvî'nin yerine geçen yeğeni Habbûs b. Zîrî, amcazadesi Ebû Yeddâs b. Dûnâs tarafından bir isyan sonucu öldürüldü. Ancak Ebû Yeddâs da makamını koruyamadı; Habbûs'un kardeşi Hammâme'ye yenilince taraftarlarıyla birlikte Endülüs'e kaçtı. İktidarı ele geçiren Hammâme, Şâle'den Tâdlâ'ya uzanan bölgede üçüncü Benî İfren emirliğini kurdu. Şâle Benî İfren Emirliği, son emîr Muhammed b. Ebû'l-Kemâl zamanında Murâbitlar tarafından ortadan kaldırıldı (458/1066). Bu olayın ardından Benî İfren'e mensup bazı kollar Endülüs'e göç ettiler.

Endülüs'e sığınan Benî İfren mensupları halife tarafından çok iyi karşılandı ve kendilerine iktâ tahsis edildiği gibi divanda önemli görevler verildi. Mülûkû't-tavâif döneminde Ebû Yeddâs'ın kardeşi Attâf'ın torunu Yahyâ b. Abdurrahman, Hammûdî halifesi tarafından Kurtuba valisi tayin edildi. Diğer kardeşi Ebû Kurre'nin oğlu Ebû'n-Nûr ise Endülüs Emevî hânedanının sonuna doğru çıkan isyanlar ve bölünmeler sırasında Ronda'yı (Runde) ele geçirip orada dördüncü Benî İfren emirliğini kurdu (405/1014). İşbiliye (Sevilla) hâkimi İbn Abbâd onu Ronda hâkimi olarak tanımak zorunda kaldı (443/1051).

Ebû'n-Nûr'un yerine geçen oğlu Ebû'n-Nasr 457'ye (1065) kadar buraya hâkim oldu. Benî İfren'e mensup bazı gruplar, muhtemelen Ağlebî veya Fâtımî hâkimiyetleri sırasında Sicilya'ya gitmiş ve daha sonra buraya yerleşmişlerdir. Günümüzde başta Tâdlâ olmak üzere Fas'ın batısında kalan bölgede Benî İfren boyuna mensup gruplar bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFA :

İbn Abdülhakem, *Fütûhu İfrîkiyye ve'l-Endelüs* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1964; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, III, 98, 113, 243, 270-273; İbn Ebû Zer', *el-Enîsü'l-muğrib*, Rabat 1973, s. 109 vd.; İbn Haldûn, *el-İber*, VII, 11-23; a.mlf., *Histoire des Berbères et des dynasties musulmanes de l'Afrique septentrionale* (trc. Le Baron de Slane), Paris 1982, I, 221-222, 229; II, 71, 130-131; III, 186-188, 193, 199-226; Selâvî, *el-İstikşâ* (trc. A. Graule-Guether), Paris 1923, IV, 149-163; G. Marçais, *Les arabes en Berbérie du XIe au XIVe siècle*, Paris 1913, s. 21, 34, 46, 633; H. Fournel, *Les Berbères*, Paris 1927; E. F. Guatier, *Le passe de l'Afrique du nord*, Paris 1952, s. 280-370; T. Lewicki, *Etudes ibâdites Nord-Africaines*, Warsaw 1955, s. 45-46; a.mlf., "Banû İfran", *El²* (İng.), III, 1039-1044; G. H. Bousquet, *Les Berbères*, Paris 1957, s. 250-258; Mohamed Talbi, *L'émirat aghlabide 184-296/800-909*, Paris 1966, s. 74-75; Sa'd Zağlûl Abdülhamîd, *Târîhu'l-Mağribi'l-'Arabî*, İskenderiye 1979, s. 90-102; Muhammed b. Umeyre, *Devru Zenâte fi'l-harekâti'l-mezhebiyye bi'l-Mağribi'l-İslâmî*, Cezayir 1984; Jamil M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge 1987, s. 16, 18, 42-45, 64; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye*, Kahire 1987, s. 64-65; M. C. Hernandez, *el-Islam de al-Andalus*, Madrid 1992, s. 141, 143; L. Masignol, *Le Maroc dans les premières années du XVIe siècle*, Frankfurt 1993, s. 140-145; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Ebû Yezîd en-Nükkârî", *DİA*, X, 259-260.

SABRİ HİZMETLİ

İFRENCE

(bk. FRANKLAR).

İFRENÎ

(الإفرني)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-İfrenî el-Merrâküşi (ö. 1154/1741'den sonra)

Tarihçi, edip, fakih, muhaddis ve dil âlimi.

1080'de (1669) Merakeş'te doğdu. Fas'ın güneyinde Sûs bölgesindeki Vâdîder'a'da yaşayan İfren (İfrân, Üfrân, Vüfrân, Yefren) adlı Berberî kabilesine mensuptur. Merakeş'te Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Mevâsî es-Sûsî'nin de aralarında

bulunduğu çeşitli hocalardan öğrenim gördü. Daha sonra Fas şehrine giderek Câmîatü'l-Karaviyyîn'de Sîdî Ahmed b. Abdülhay el-Halebî, Muhammed b. Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Fâsî gibi âlimlerin derslerine katıldı. Merakeş'te İbn Yûsuf (Yûsufî) Camii'nde imamlık ve hatiplik yaptı, tefsir ve hadis dersleri okuttu. Tartışmalı geçen tefsir derslerine, katılan bazı öğrencileri tarafından zındıklıkla suçlanarak Kadî İbn Bû Abdeley Muhammed b. Ahmed'e şikâyet edildi. Kendini savunmak için fakihlerle yaptığı tartışmalar şöhretini arttırdı ve derslerini takip edenlerin sayısı günden güne çoğalmaya başladı. Ancak daha sonra tefsir derslerinden vazgeçerek *Şahîh-i Buḥârî* gibi muteber hadis kitaplarıyla fikhî eserleri okutmaya yöneldi. Bir ara Filâlî sultanının emriyle Merakeş'ten uzaklaştırılan İfrenî 1151'de (1738) tekrar Merakeş'e döndü. Bu tarihten itibaren kendisini telif çalışmalarına verdi. Hayatının son yıllarını malî sıkıntı içinde geçirdi. 1154'ten (1741) sonra (muhtemelen 1156 [1743] veya 1157'de [1744]) Merakeş'te vefat etti ve İbn Yûsuf Camii'nin hazîresine defnedildi.

Eserleri. 1. *Nüzhetü'l-hâdî bi-ahbâri mülûki'l-karni'l-hâdî*. Sa'diler'le (1511-1659) Mevlây İsmâil'in saltanatına (1672-1727) kadar Filâlîler'in tarihini ihtiva etmektedir. Mağrib tarihi açısından önemli bir kaynak olan eser 1306'da (1888) Fas'ta taş baskısı olarak ve aynı yıl Paris'te O. Houdas'ın yaptığı Fransızca tercümesiyle birlikte (*Nozhet elhadis histoire de la dynastie saadienne au Maroc*) neşredilmiş, eserin bir bölümü *Cümle min aḥbâri'd-devleti's-Sicilmâsi* adıyla da yayımlanmıştır (Paris 1321/1903). 2. *Şaifvetü men inteşer min aḥbâri's-şuleḥâ'i'l-karni'l-hâdî 'aşer*. İslâm dünyasının batısı ve doğusunda yaşamış 250 âlim ve mutasavvifin biyografisini ihtiva eder. Bu özelliğiyle İbn Asker el-Mağribî'nin *Devḥatü'n-nâşir li-meḥâsini men kâne bi'l-Mağrib min meşâyihi'l-karni'l-'âşir*'inin zeyli gibidir. Fas'taki şerif ve murâbit hareketinin tarihi için değerli bir kaynak olan eser, XI. (XVII.) yüzyılda Fas'ta yaşayan mutasavvıfların biyografileri açısından da önemlidir. Eser 1316'da (1898) Fas'ta yayımlanmıştır. 3. *el-Meslekü's-sehl fi şerhi Tevşîhi İbn Sehl (el-Menhelü's-sehl)*. Endülüslü şair İbrâhim b. Sehl el-İşbilî'nin bir şiirinin şerhidir. 1324'te (1906) Fas'ta taş baskısı yapılan eser, Ahmed b. Abbas ve Muhammed b. Kâsım el-Bâdisî tarafından neş-

redilmiştir (Rabat 1400/1980). 4. *Ravza-tü't-ta'rif fi mefâhîri Mevlânâ İsmâ'îl b. eş-Şerîf (ez-Zillü'l-verîf fi mefâhîri Mevlânâ İsmâ'îl b. eş-Şerîf, Rabat 1382/1962)*. 5. *Düerü'l-hicâl fi menâkıbi seb'ati ricâl (Zübdetü'l-evtâb fi menâkıbi'l-ak-tâb)*. Merakeş'te medfun yedi önemli şahsiyetin (Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Ali es-Sanhâcî, Kâdî İyâz, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ca'fer es-Sebtî, Ebû Abdullah Muhammed Süleyman el-Cezûlî, Ebû Fâris Abdülazîz et-Tebbâ', Ebû Muhammed Abdullah el-Gazvânî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî) biyografilerini ihtiva eden eserin müellif hattı nüshası Fas'ta el-Hizânetü'l-Ahmediye'dedir.

İfrenî'nin bunlardan başka *Fethü'l-muğîş bi-hükmi'l-lahn fi'l-hadîş, Vâsıtâtü'l-'akdeyn fi tertîbi'l-kunnâseteyni's-sa'deteyn, el-Mümteni'û's-Sehl fi tercemeti İbrâhîm İbn Sehl* adlı eserlerinin Fas kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Onun kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: *el-Mu'rib fi ahbârî'l-Mağrib, Yâkütetü'l-beyân, el-Veşyü'l-'abkarî fi zabtî lafzâtî'l-Makkarî, Ta'atü'l-müşterî fi şübûti tevbeti'z-Zemaşşerî, el-İfâdât ve'l-inşâdât*'tir (Abbas b. İbrâhîm, VI, 51; *Ma'lemetü'l-Mağrib*, II, 552).

BİBLİYOGRAFYA :

Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 335; Brockelmann, *GAL*, II, 475; *Suppl.*, II, 681-682; E. Lévi-Provençal, *Extraits des historiens Arabes du Maroc*, Paris 1948, s. 7-8; a.m.f., "Vefrânî", *İA*, XIII, 258-259; Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde, *Delîlü mü'errihi'l-Mağribi'l-akşâ, Dârülbeyzâ* 1960-65, I, 152-153, 162-168, 242, 277-278; II, 44; Ahmed el-Miknâsî, *Ehemmü meşâdirî't-târîh ve't-terceme fi'l-Mağrib*, Tıtvân 1963, s. 129-131; Abbas b. İbrâhîm, *el-İfâdât*, VI, 50-58; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 335; Fevzi Abdürrezzâk, *el-Matbû'âtü'l-haceriyye fi'l-Mağrib*, Rabat 1986, s. 74, 89, 95; G. Deverdun, "al-İfrânî", *EP* (İng.), III, 1046-1047; Abdüllatif eş-Şazeli, "el-İfrânî, Muhammed eş-Şağîr", *Ma'lemetü'l-Mağrib*, Rabat 1410/1989, II, 551-552.

RIZA KURTULUŞ

İFRİKİYE

(الإفريقية)

Ortaçağ'da Araplar'ın Mağrib'in doğusuna, bugünkü Tunus ve civarına verdikleri isim.

İfrikîyye kelimesinin kökeni hakkında farklı görüş ve rivayetler bulunmaktadır. Kelimenin Latince Africa'nın Arapçalaşmış şekli olduğunu söyleyen bazı Batılı araştırmacılar, çok eski devirlerde Kartaca

ve civarında yaşayanlara Latince'de Afri denildiğini, bölgenin adının ise mitolojik Libya Prensesi Katûrâ'nın oğlu Afer'den geldiğini ileri sürmüştürler. Romalılar, Kartaca ve yöresinde kurdukları vilâyete Provincia Africa, Bizanslılar ise buraya Africa ismini vermişler, daha sonra Araplar bu kelimeyi İfrikîyye haline dönüştürmüşlerdir (*İA*, V/2, s. 939; *EP* [İng.], III, 1047-1048). İslâm coğrafyacıları ve tarihçileri de İfrikîyye kelimesinin kökeni hakkında çeşitli rivayetler nakletmişlerdir. Bir rivayete göre Yemen Kralı İfrikîs b. Ebrehe (İfrikîs b. Kays), bölgeyi ele geçince bugünkü Kayrevan şehrinin bulunduğu yerde kendi adıyla anılan İfrikîs şehrini kurmuş, bu kelime zamanla İfrikîyye olmuştur. İkinci rivayet. Nûh peygamberin torunlarından Fârih b. Baysar b. Hâm'ın bölgeyi yurt edinmesiyle ilgilidir. Fârih ile kardeşi Mısır aralarında toprak taksimatı yapmışlar, Mısır Mısır b. Baysar'da kalmış, batıya göç eden Fârih'in ismine izâfeten buraya Fârih denilmiş, kelime daha sonra İfrikîyye şekline dönüşmüştür. İfrikîyye'nin "ayırarak, tefrik etmek" anlamına gelen Arapça fark kökünden geldiği, Mısır ile Mağrib'i birbirinden ayırdığı için bölgeye bu adın verildiği de rivayet edilir. Bazıları da Afrika kıtasının Akdeniz ile Avrupa'dan, Nil ile Asya'dan ayrıldığı için bölgenin böyle anıldığını söyler (*İA*, V/2, s. 939). Mısır tarihçilerinden İbn Abdülhakem'e göre İfrikîyye adı burada yaşayan ve kendilerine el-Efârîka denilen bir topluluktan gelmektedir (*Fütûhu Mısır*, s. 185).

"Göklerin kraliçesi" anlamına da geldiği kaydedilen (Bekrî, I, 176-177) İfrikîyye'nin sınırları konusundaki görüşleri üç grup halinde toplamak mümkündür. Birinci grup rivayetlerde İfrikîyye'nin Mağrib'de bir şehir olduğu, İslâm fetihlerinden sonra şehrin kalıntıları üzerine Ukbe b. Nâfi tarafından 50 (670) yılında Kayrevan'ın kurulduğu nakledilmektedir (Ya'kübî, s. 357; İbn Hurdâzbih, s. 87; Bekrî, I, 176; Yâkût, I, 324). İkinci grupta İfrikîyye'nin bütün Mağrib'i içine aldığı (İstahrî, s. 36-37), üçüncü grup rivayetlerde ise Berka ile Tanca arasında kalan yerleri kapsadığı belirtilmektedir (Makdisî, s. 216-218; Yâkût, I, 325). İbn Haldûn, İfrikîyye'yi çok defa Tunus'un orta ve kuzey kısmı için kullanmış, Trablus, Kostantîne ve Cerîd eyaletlerini bölgeye dahil etmemiştir. Günümüzde bu isim bütün kıta için kullanılmakta, Mağrib de dahil olmak üzere kıtanın kuzey bölgesine Şimâl-i İfrikîyye denilmektedir.

İfrikîyye'ye sırasıyla Kartacalılar olarak da bilinen Fenikeliler (m.ö. 846-146), Ro-

malılar (m.ö. 146-m.s. 439), Vandallar (439-535) ve Bizanslılar (535-647) hâkim olmuştur. İslâm fetihleri sırasında bölgede putperestlik ve Hristiyanlık yaygındı. Halkın çoğunluğunu oluşturan Berberli'nin ekserisi putperestti.

23 (643-44) yılında Trablusgarp'ı fethettikten sonra İfrikîyye'nin bazı yerleşim alanlarına askerî birlikler gönderen Amr b. Âs, Hz. Ömer'e bir mektup yazarak İfrikîyye'nin fethine çıkmak için izin istedi, ancak Ömer İfrikîyye'nin fethine müsaade etmedi. Hz. Osman'dan aldığı izin ve takviye kuvvetlerle 27 (647) yılında İfrikîyye'nin fethine çıkan Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh 20.000 kişilik orduyu, Bizans valisi iken bağımsızlığını ilân eden Gregorius'un 120.000 kişilik ordusunu Sübeytilâ'da yendi. Adı Abdullah olan yedi sahâbînin katılması sebebiyle "Gazvetü'l-Abâdile" olarak anılan ve Gregorios'un da öldüğü bu savaşın ardından İfrikîyye'nin ileri gelenleri Abdullah b. Sa'd'a gelerek yerlerini terketmesi şartıyla her yıl belli bir miktar cizye ödemeyi teklif ettiler. Abdullah da buna razı oldu. Ancak İfrikîyyeliler'in anlaşmayı bozmaları üzerine 33 (653) veya 34'te (654-55) ikinci defa bölgenin fethine çıkan Abdullah onları tekrar itaat altına aldı. Hz. Ali ile Muâviye arasındaki mücadeleler sırasında İfrikîyye ile ilgililenmedi ve bölge İslâm hâkimiyetinden çıktı. Muâviye iktidarı ele geçince Muâviye b. Hudeyc'i 40 (660) yılında bölgenin fethiyle görevlendirdi. İfrikîyye'yi yeniden hâkimiyeti altına alan (45/665) Muâviye b. Hudeyc 50 (670) tarihinde azledildi ve yerine Ukbe b. Nâfi getirildi.

Amr b. Âs'ın Mısır'daki ilk valiliğinden itibaren İfrikîyye'nin doğu sınırında Trablusgarp ile Berka'da görev yapan ve çoğunluğu Berberî olan bölge halkını iyi tanıyan Ukbe b. Nâfi, İfrikîyye'de devamlı bir ordu bulundurulması gerektiğini düşünüyordu. İlk iş olarak Kayrevan şehrini kurdu (50/670), böylece bölgeyi kontrol imkânını elde etti. Ukbe İfrikîyye'de hâkimiyet sağladıktan sonra Atlas Okyanusu'na kadar uzanan Mağrib'in fethine başladı. Kayrevan Mağrib'deki fetihler için bir kargâh durumuna getirildi.

47'de (667) Mısır valisi olan Mesleme b. Muhalled, 55 (675) yılında Ukbe b. Nâfi'yi uzaklaştırarak yerine Ebü'l-Muhâcir Dînâr'ı tayin ettirdi. Ebü'l-Muhâcir, yedi yıl süren valiliği sırasında Kartaca ve Tunus bölgelerindeki yerlerin fethini tamamladı. Ayrıca Sicilya ve Korsika gibi adalara da seferler düzenleyerek deniz-